

Вправа 6. «Дзеркало»

Ведучий пропонує по черзі взяти в руки дзеркальце і, дивлячись у нього, розповісти про свою любов до себе.

Вправа 7. «Враження від тренінгу». Рефлексія проведеного заняття, своїх вражень, очікувань і робота з набутим соціально-психологічним досвідом.

Висновки. Застосування тієї чи іншої копінг-стратегії подолання стресових ситуацій – непросте завдання психолога. Проте вмиле поєднання когнітивної, емоційної, поведінкової складових програми з подолання стресових ситуацій дасть позитивні результати.

1. Бодров В. А. Личностная детерминация развития и преодоления психологического стресса / В. А. Бодров // *Совладающее поведение. Современное состояние и перспективы* / [под ред. А. Л. Журавлева и др.]. – М. : Изд-во ИПРАН, 2008. – С. 235–256.
2. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. – С. Пб. : Питер, 1997. – 430 с.
3. Моросанова В. И. Стилевая саморегуляция поведения человека / В. И. Моросанова, Е. М. Коноз // *Вопросы психологии*. – 2000. – № 2. – С. 118–127.
4. Немов Р. С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. : в 3 кн. / Р. С. Немов. – 4-е изд. – М. : Владос, 2001. – Кн. 3 : Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.
5. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме / Г. Селье ; пер. с англ. – М. : Наука, 1960. – 254 с.
6. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навчальний посібник / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.
7. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції. Активне соціально-психологічне навчання : навчальний посібник / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.
8. Lazarus R. S. Stress appraisal and coping / R. S. Lazarus, S. Folkman. – N. Y. : Springer, 1984. – P. 22–46.
9. Lewin K. Analysis of the concepts whole, differentiation and unity / K. Lewin // *University of Iowa studies in child welfare*. – 1941. – V. 18. – P. 226–261.
10. Mischel W. On the future of personality measurement / W. Mischel // *Am. Psychol.* – 1977. – V. 32. – P. 100–129.

УДК 316.624.3

Галина Федоришин

МОДЕЛЬ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'І

Зростання насильства на рівні держави спричинює все глибше проникнення насильства в життя сім'ї, що призводить до руйнації моральності, втрати зв'язку поколінь і краху традицій сімейного виховання, зростання дитячої бездоглядності й безпритульності, формування впевненості в безкарності насильства. У статті здійснено аналіз стану розробки проблеми сімейного насильства в сучасній психологічній літературі, дана характеристика видів насильства та їх наслідків, окреслено модель профілактики сімейного насильства, висвітлено зміст і технології первинної профілактики.

Ключові слова: насильство, жорстоке ставлення, примус, влада, профілактика, технології первинної профілактики.

The increase of violence by the state leads to deeper penetration of domestic family life, which leads to the destruction of morality, the loss of connection of generations and the best traditions of family education, the growth of child neglect and abandonment, the formation of self impunity of violence. The author of the article analyzes the state of the problem of domestic violence in contemporary psychological literature, describes the types of violence and their consequences, outlined a model of prevention of family violence on the basis of multifactorial approach highlights the content of primary prevention.

Keywords: *violence, cruelty, coercion, power, prevention, primary prevention technology.*

За даними Державного інституту сімейної та молодіжної політики, 43% опитуваних неповнолітніх вважають, що в нашій країні жорстоке ставлення до дітей існує. За свідченням дітей, із жорстокістю вони вперше стикаються у власній родині. Проте було б несправедливо говорити, що насильство над дітьми – сучасна проблема, характерна сучасному суспільству. На жаль, жорстоке ставлення до дітей пронизує всю історію розвитку людства. Американський історик Ллойд Де Моз у праці «Психоісторія» відзначає, що «історія дитинства – це жах, від якого ми тільки тепер стали прокидатися. Чим глибше в історію, тим більша ймовірність у дитини бути вбитою, покинутою, побитою, тероризованою й сексуально зневаженою» [1].

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені ще античними філософами Гераклітом, Емпедоклом. Арістотель розглядав силу (*dynamis*) як свого роду категорію категорій, фундаментальну категорію всього суцього. Зрозуміло, сила не тотожна насиллю; про останнє йде мова тільки тоді, коли при зіткненні суверенних сил має місце подолання однієї сили іншою. Арістотель розуміє насилля як природну необхідність і фізичну закономірність: «Насилля та примус, а таким є те, що заважає й перешкоджає в чому-небудь, усупереч бажанню й власному рішенню» [2, с.151]. Якщо вільні античні філософи розкривали переважно «силовий» бік насилля, то представники середньовічної філософії виявили інший, «авторитетний» аспект насилля, пов'язаний з компетентністю, здатністю розпоряджатися, умінням наполягти на своєму. У релігійно-християнській традиції будь-яке вихідне від Бога насилля розглядається як конструктивне й легітимне. Так, блаженний Августин, Фома Аквінський намагалися пояснити парафіянам, як необхідно використовувати насильство, щоб воно не розходилося з християнськими заповідями, при цьому насильство, пов'язане з винищенням еретиків, таким не вважалось й було широко поширене в Європі в XIII – XVIII століттях.

Новоєвропейська зміна філософської парадигми відбилася й на проблематиці насилля, розгляд якої було перенесено зі сфери онтології й метафізики у сферу політичної філософії, заклавши основи правового підходу до розуміння насилля, що й понині займає переважне місце як у філософському, так і в повсякденному мисленні (Т.Гоббс, Д.Локк, Ж.-Ж.Руссо). Представники німецької класичної філософії збагатили новоєвропейську традицію розуміння насилля етичними підходами, при цьому продовжуючи розробку проблематики насилля в політичному аспекті (І.Кант, І.Гердер та ін.). Зусиллями провідних представників культурної та політичної еліти другої половини XIX – початку XX століт-

тя насилля було возвеличене, міфологізоване й інкорпороване в тоталітарні ідеології нацизму, фашизму й комунізму (Ж.Сорель, В.Парето, В.Зомбарт, Е.Юнгер, Б.Брехт та ін.). Для демістифікації культу насилля європейським народам довелося заплатити у ХХ столітті величезну ціну: багатомільйонні людські жертви, зруйновані міста, виснаження економіки та культури. Особливу роль у справі розвінчання ідеології насилля відіграли праці представників Франкфуртської школи: «Дослідження авторитарної особистості» Т.Адорно, «Діалектика Просвіти» Т.Адорно й М.Хоркхаймера, «Анатомія людської деструктивності» Е.Фромма, «Одномірна людина» Г.Маркузе. У праці «Дослідження авторитарної особистості» Т.Адорно порушує питання про пошук психологічних детермінантів фашистської ідеології. Авторитарний характер визначається такими рисами, як конвенціоналізм, раболіпство, агресивність, антиінтрацепція (тобто неприйняття всього суб'єктивного, сповненого фантазії, почуттєвого), забобонність і стереотипізм, силове мислення й культ сили, деструктивність і цинізм, проективність (тобто проекція неусвідомлених, інстинктивних імпульсів на зовнішній світ), надмірний інтерес до сексуальних ексцесів. Учений приходять до важливого висновку: «Слабість Я супроводжує конвенціоналізм й авторитаризм» [3, с.58].

Основи сучасного знання про насилля над дитиною закладено Н.Кемпе в 1961 році на щорічному зібранні Американської академії педіатрії. Науковець здійснив усесторонній аналіз синдрому побитої дитини. Подальший розвиток ця концепція отримала в працях Ж.Гарверіно й у дослідженнях Е.Триве-Бекер. Важливим тут є звернення до теми психологічного насильства над дітьми в сім'ї та його наслідків для майбутнього дитини.

У галузі валеїносології (науки про насильство) сьогодні працює чимало вітчизняних учених, серед них філософи В.Ананьїн, Д.Метілка, психологи О.Ліщинська, О.Лютак, Н.Максимова, В.Оржеховська, Л.Повалій, Т.Цюман, педагоги О.Безпалько, Н.Заверико, І.Зверева, В.Постовий, соціологи О.Бойко, Л.Герасіна, А.Ноур, М.Юрій та ін.

Мета повідомлення – проаналізувати стан розробки проблеми сімейного насильства над дітьми в сучасній психологічній літературі, висвітлити зміст і технології первинної профілактики жорстокого ставлення до дитини в сім'ї.

У психологічній літературі досі немає єдиного підходу до визначення поняття «насильство», навпаки, є багато інших понять, що використовуються під час опису однієї і тієї ж проблеми. Наприклад, зловживання, примушування, експлуатація, управління й маніпуляція поведінкою. Здебільшого люди схильні відносити до насильства лише незначну частину випадків, які завдають шкоди здоров'ю, тобто потрапляють під дію Кримінального кодексу.

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як людини та громадянина й наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [4]. Насильство – це примус, неволя, дія соромлива, образлива, незаконна. Мета насильства – панування і контроль шляхом образи, заляку-

вання, шантажу та ін. Насильство прямо ототожнюється зі злом узагалі й провокує ненависть, лицемірство тощо.

У психологічній літературі поширеним є визначення **насильства** як форми примусу або перешкоджання з боку однієї групи людей (однієї особи) щодо іншої групи (окремої особи) для набуття або збереження певних вигод і привілеїв, завоювання політичної, економічної й будь-якої іншої переваги [5]. Ключовими словами в цьому визначенні є:

- *примус або заохочення* вчиняти дії чи вчинки, які людина здійснювати не хоче; залучення людини в діяльність за допомогою обману, шантажу, маніпуляцій, погроз та ін.;
- *перешкоджання* виконанню того, що людина хоче виконати;
- *зловживання владою, перевагою, привілеями*. Причому перевага розглядається широко: як перевага віку (дорослих над дітьми), перевага сили, статусу (учителів над учнями), популярності (лідерів над аутсайдерами), належності до статі (чоловіків над жінками) тощо. Використання влади з метою домінування над іншими порушує права людини.

Однією з найпоширеніших форм насильства над дітьми є фізичне насильство. Найвищий відсоток дітей, постраждалих від фізичного насильства в сім'ї, припадає на підлітковий вік. Дослідження ставлення дорослих до застосування різних видів насильства над дітьми, проведені вітчизняними й зарубіжними вченими й практиками, дозволили встановити, що 60% опитаних батьків переконані у виправданості використаних заходів і вважають, що фізичне покарання є необхідним й ефективним засобом контролю дитячої поведінки. Багато батьків вдаються до нього хоча б один раз у житті в тих ситуаціях, коли, на їхнє переконання, дитина порушила правила, установлені дорослими [5]. Нерідко найближче оточення вважає, що «батьки мають право виховувати дитину так, як вважають за потрібне», а самі батьки таким чином допомагають дитині «набратися розуму». Діти, яких карають за вчинок, визнають себе винними або бояться, що їх звинуватять, тому «втрутитися» в життя такої родини й допомогти дитині стає неможливим.

У нашій країні фізичні покарання досі є звичайною практикою й мають давню історію. У народній традиції виховання батьки та інші дорослі мали право застосовувати фізичне покарання. «Дитина без прута не виросте», «На круте дерево треба крутого клина», – казали в народі. Етнографічні джерела фіксують різні види покарань, які застосовувалися до дітей. Н.Заглада описує, як карали дітей, що лазять у чужі городи й сади: «Штанці спустять та висічуть колючками або кропивою», «одскубають добре за уші чи дубцем одшмагають», «знімали штани або шапку, то дитина йде додому без штанів, а це – великий сором». Карали й без усякої провини, однак малу дитину, як уважали в народі, карати не можна, хоч би якою була її провини. Карання застосовували, як тільки дитина починала виявляти свідомість. Часто матерям доводилося побивати своїх дітей, але ті скоро звикали до материних побоїв: «Мати однією рукою б'є, а другою гладить», «Рідна мати високо замахує, та помалу б'є». Деякі матері «жалували» бити дітей, за те словами карали: «Як ти будеш так робити, то я тобі нічого на

зиму не справлю, послідне здеру з тебе і вижену з хати, куди хоч іди, хоч іди та наймайсь і побачиш, як у чужих людей, коли нас не слухаєш» [6].

Такий спосіб прояву влади над дитиною має не лише давнє ментальне коріння, а й драматичну історію дитинства самих батьків, ґрунтується на окремих їхніх особистісних рисах: знижений рівень самоконтролю, агресивність, дратівливість, неадекватна самооцінка, прагнення до домінування, авторитарність та ін. У випадках, коли порушення поведінки дитини зумовлено іншими причинами (особливостями розвитку, наприклад, гіперактивність), насильство тільки поглиблює проблему. У результаті утворюється замкнене коло: порушення поведінки дитини – насильство стосовно неї – посилення поведінкових порушень.

До групи ризику фізичного насильства над дітьми відносять сім'ї [5]:

- у яких батьки переконані, що фізичне покарання є методом вибору для виховання дітей;
- де батьки (або один з них) страждають на психічне захворювання;
- де батьки (або один з них) є алкоголіками, наркоманами, токсикоманами;
- де порушено емоційно-психологічний клімат у сім'ї;
- де батьки перебувають у стані стресу у зв'язку зі смертю близьких, хворобою, втратою роботи, економічною кризою та ін.;
- де діти мають особливості: соматичні або психічні розлади, гіперактивні, непосидючі, народилися недоношеними та ін.

Постійно демонструючи дитині свою нестриманість, батьки не здатні навчити її самовладанню, прищепити вміння керувати негативними емоціями. Одним із небезпечних наслідків фізичного насильства є те, що дитина починає вбачати в ньому спосіб виплеснути накопичений гнів і вирішити нагальну проблему. Цей засіб «завжди під рукою», і доки батьки його використовують, вони не замислюються над іншими варіантами впливу на дитину.

Проте не лише фізичне насильство зустрічається в сучасних родинах. Діти потерпають від сексуальних знущань своїх батьків або найближчого оточення, вони зазнають психологічного (емоційного) насильства. Окремо виділимо ігнорування потреб дитини, спектр яких надзвичайно широкий: від потреб в їжі, теплі, медичному догляді, одязі тощо до потреб у прийнятті, визнанні й поваги власної гідності, в отриманні освіти. Як правило, у конкретних випадках насильства зустрічаються якщо не всі різновиди насильства, то принаймні три з них. Психологічне (емоційне) завжди присутнє при зневажанні потреб дитини, фізичному чи сексуальному знущанні.

Психологічне (емоційне) насильство є стрижнем усіх видів насильства й зневаги стосовно дітей. Багато дослідників вважають, що психологічні особливості жертв фізичного й сексуального насильства зумовлені не стільки фізичними травмами, скільки насильством над особистістю. Як самостійна форма жорстокого поводження з дітьми психологічне насильство стало братися до уваги в кінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. Термін «психологічне насильство» можна вживати в широкому розумінні як прояв будь-якого насильства щодо дитини і як його різновид (табл. 1) [5; 7; 8].

Таблиця 1

Основні типи психологічного насильства над дитиною

Тип	Характер дій дорослого стосовно дитини
Ігнорування	<p>Позбавлення дитини необхідної емоційної стимуляції й емпатії; ігнорування її основних потреб у безпечному оточенні, необхідності бути ближче до батьків, спілкуватися з ними, отримувати від них підтримку;</p> <p>позбавлення дитини любові, ніжності, турботи й безпеки з боку батьків;</p> <p>примус до самотності;</p> <p>нездатність проявляти прихильність, турботу про дитину й любов до неї;</p> <p>постійне невиконання своїх обіцянок з боку батьків (у результаті чого дитина втрачає довіру до дорослого).</p>
Відторгнення	<p>Відкрите неприйняття, постійна критика дитини, негативні порівняння;</p> <p>висування до дитини вимог, що не відповідають її віковим можливостям;</p> <p>занижування успіхів, публічне приниження дитини;</p> <p>постійна або періодична словесна образа дитини;</p> <p>звинувачення на адресу дитини (лайка, крики);</p> <p>демонстрація неприязні, негативне оцінювання;</p> <p>акцентування уваги виключно на негативних рисах характеру;</p> <p>присоромлення дитини за прояви природних дитячих емоцій (страх, плач та ін.).</p>
Погрози, тероризування	<p>Залякування;</p> <p>загроза покаранням, побоями або вчиненням насильства стосовно дитини або до того, кого вона любить (наприклад, до домашньої тварини);</p> <p>називання образливими словами, навішування ярликів; образа, приниження;</p> <p>вчинення в присутності дитини насильства щодо інших (подружнього партнера, інших дітей);</p> <p>викрадення дитини;</p> <p>брехня, обман.</p>
Ізолювання	<p>Установлення безпідставних обмежень на соціальні контакти дитини з однолітками, родичами або іншими дорослими;</p> <p>повна заборона чи обмеження на вихід з дому (наприклад, не пускають до школи або переводять на домашнє навчання без достатніх на те підстав).</p>
Розбещення	<p>Спонування до розвитку асоціальної поведінки (крадіжки, проституція, порнографія);</p> <p>залучення до вживання алкоголю, наркотиків;</p> <p>заохочення самодеструктивної поведінки.</p>

Групи ризику дітей щодо емоційного насильства й ігнорування потреб дитини [5]:

- діти із сімей, де сімейне насильство є стилем життя;
- діти із сімей з деспотичним, авторитарним, контролюючим стилем виховання і взаємин;

- діти від небажаної вагітності, схожі на нелюбимих родичів дружини або чоловіка;
- діти раннього віку;
- діти-інваліди, діти зі спадковими захворюваннями чи іншими особливостями;
- діти, батьки (або один з батьків) яких уживають алкоголь, наркотики, страждають депресією та іншими психічними захворюваннями;
- діти, у сім'ї яких багато соціально-економічних і психологічних проблем.

О.Ліщинська вказує на можливі прояви психологічного насильства над дитиною в сім'ї на прикладі двох полярних ролей дитини в житті батьків: дитина – цінність і дитина – тягар [9]. У першому випадку доречно говорити про артефакти в системі виховання і «м'яке насилля» з боку батьків. Якщо дитина є для них цінністю, то вони шкодять не усвідомлено, блокуючи прояви самостійності дитини й пригнічуючи її волю, копіюючи традиційні культурні схеми «правильного» виховання, утримуючи дистанцію в спілкуванні з нею. Більшість батьків прищеплюють дітям свої страхи, тривоги, неадекватні зразки взаємодії з оточенням. Кажучи образно, вони прагнуть прищепити дитині своєрідну «антивірусну програму». Але такі «програми» мають істотну ваду: активну роль батьки залишають за собою, а не за дитиною. У результаті саме цей батьківський захист і стає слабким місцем у системі відносин дитини із зовнішнім світом.

Інший крайній випадок, коли дитина не є цінністю для батьків, а швидше тягарем, об'єктом для розрядження нервової напруги. Це, як правило, сім'ї алкоголіків, наркоманів, психопатів з деспотичним характером. Атрибутами сімейного виховання тут є погрози, докори; дитина стає каналом розрядки негативних емоцій та агресії, а іноді й об'єктом сексуальних домагань. Переживання амбівалентних почуттів до батьків, вимушена терпимість до їх, по суті, зради розмивають межі нормальних емоційних стосунків, сприяють розвиткові патології характеру, віктимності, ідентифікації з агресором, нав'язливості, емоційної неприступності. У дошкільному й молодшому шкільному віці наслідки емоційного насильства можуть проявлятися в затримці фізичного, розумового розвитку (патофізіологічним механізмом цього є порушення синтезу соматотропного гормону – гормону росту, від якого залежить не тільки зростання дитини, а і її інтелектуальний розвиток), у регресивній поведінці.

Найважчі психологічні травми завдає сексуальне насильство, скоєне щодо дитини, – залучення дитини за її згодою або без такої в сексуальні дії з дорослим (або з людиною, старшою за неї не менш ніж на 3 роки) з метою отримання останнім сексуального задоволення чи вигоди. Згода дитини на сексуальний контакт не дає підстав вважати його ненасильницьким, оскільки дитина: не володіє свободою волі, перебуваючи в залежності від дорослого; може не усвідомлювати значення дій дорослого з огляду на функціональну незрілість; не може повною мірою передбачити всі негативні для себе наслідки цих дій [10].

Сім'ї груп ризику стосовно внутрішньосімейного сексуального насильства над дітьми [5]:

1. Патріархально-авторитарний тип сім'ї: блокада альтернативних шляхів для сексуального задоволення; влада й контроль з боку голови сім'ї; викори-

стання фізичного покарання як виховного заходу, тому діти бояться розповідати про те, що відбувається; ставлення до потерпілого як до зіпсованої речі.

2. Незадовільні взаємини з батьками, особливо з матір'ю: діти отримують недостатню сексуальну освіту; відсутність довірчих взаємин з іншими дорослими; психологічне насильство з боку батьків (нешасна дитина більш вразлива для будь-якого виду насильства).

3. Конфліктні взаємини між батьками: недостатній догляд за дітьми; підміна ролей; незадоволеність подружніми стосунками.

4. Мати надмірно зайнята на роботі: відсутність догляду за дітьми; відсутність емоційної близькості між нею й дитиною.

5. Дитина довгий час живе без рідного батька: депривація; відсутність знань про статевоюльові функції в сім'ї.

6. Замість рідного батька вітчим або співмешканець матері: табу на інцест не так сильно виражений.

7. Мати має хронічні захворювання, інвалідність: відсутність зовнішнього догляду за дитиною; відсутність емоційної близькості між нею й дітьми; соціальна ізоляція.

8. Батьки або один з них є алкоголіками, наркоманами: розгальмування сексуальних потягів; зняття табу на сексуальні стосунки з дитиною; розрив емоційного зв'язку з дитиною.

9. Несприятливі соціальні фактори: гвалтівник є єдиним джерелом доходу сім'ї; родина живе ізольовано, відсутні зв'язки з іншими родичами; використання порнографічних матеріалів (відео, журнали) і легкий доступ до них дітей.

На практиці непросто відрізнити провісників сексуального насильства від позитивного тілесного контакту, який буває абсолютно необхідний у спілкуванні з малими дітьми. Різниця між двома ситуаціями визначається намірами людини (ситуація могла б бути нормальною, якщо б не було «прихованої» думки, і дитина повинна це відчувати), а також тим, чи має можливість дитина вільно сказати «ні». При сексуальному насильстві існують три типи примусу: фізичний, емоційний, вольовий.

Одним з ефективних інструментів організації процесу подолання проблеми насильства може стати системний підхід до профілактики насильства над дітьми. Такий підхід базується на екологічній моделі інтерпретації насильства, яка допомагає краще зрозуміти його багатогранну природу, дозволяє досліджувати взаємозв'язки між індивідуальними, мікро- та макрофакторами й розглядає насильство як продукт сукупності чинників, що впливають на поведінку людини. Уперше така модель інтерпретації насильства була запропонована фахівцями в кінці 70-х років ХХ століття для вивчення жорстокого поводження з дітьми. Сьогодні вона широко використовується спеціалістами та науковцями для дослідження причин різних видів насильства й розробки комплексних профілактичних програм.

У цій моделі вирізняють три рівні, які дозволяють визначити причини виникнення насильства: особистості, її стосунків і громади. Одночасно ці рівні розглядаються як рівні впливу на: особистість, взаємини, громаду, суспільство в

цілому. Таким чином, перший рівень моделі (рівень особистості) спрямований на виявлення індивідуальних чинників ризику й розробку профілактичних програм, які впливають на зміну поведінки особистості. Головна увага зосереджена на рисах особистості, які збільшують імовірність того, що вона стане або потерпілою від насильства, або його винуватцем. На другому рівні моделі (рівень взаємин) досліджується те, як соціальні зв'язки й стосунки, наприклад з однолітками, з партнерами або членами сім'ї, збільшують ризик потерпати від насильства чи вчинити акт насильства. Розробка профілактичних програм допомагає спланувати вплив на міжособистісні стосунки й створення безпечної атмосфери. Третій рівень моделі (рівень громадськості) досліджує найважливіші соціальні чинники, які впливають на зростання кількості випадків насильства, визначення й усунення причин, які викликають насильницькі дії та насильство на рівні суспільної свідомості. Одночасна профілактична робота на трьох рівнях впливу складає основу системної моделі профілактики насильства загалом і над дітьми зокрема з урахуванням видів профілактики: первинної, вторинної, третинної. У межах цього наукового повідомлення зупинимося на первинній профілактиці сімейного насильства.

Вирішення проблеми насильства залежить, насамперед, від ступеня усвідомлення громадськістю, безпосереднім оточенням дитини глибини цієї проблеми, її наслідків, які виражаються перш за все в ескалації насильства: «насильство породжує насильство». Саме тому постановка проблеми насильства й поінформованість про цю проблему, рання діагностика випадків насильства й індивідуальних чинників ризику, зростання психолого-педагогічної компетентності педагогів, які безпосередньо працюють з дітьми, і професійної компетенції спеціалістів, які працюють з дітьми, що постраждали від насильства (участь у навчальних науково-дослідних проектах з питань профілактики насильства) – це перші кроки до її розв'язання.

Поінформованість батьків, учителів, психологів, соціальних педагогів, самих неповнолітніх стосується:

- результатів моніторингу випадків насильства в регіоні;
- законодавчої бази щодо попередження насильства, кримінальної відповідальності за насильницькі дії;
- прав дітей (Конвенція ООН про права дитини);
- обов'язків дорослих щодо попередження й надання допомоги в разі кривдження дитини;
- детермінації та наслідків насильства;
- різновидів, проявів, індикаторів насильства;
- ознак сімей груп ризику щодо здійснення насильства над дітьми;
- психологічного портрета особи кривдника;
- ознак віктимної поведінки жертв насильства.

Інформаційна підтримка реалізується шляхом інформаційних кампаній відповідальних органів влади, освітніх програм для батьків і дітей з популяризації засад гуманного усвідомленого батьківська та розширення спектра ресур-

сів дитини щодо попередження насильницьких дій відносно неї, функціонування «гарячої» лінії, консультування в громадських центрах, проведення тренінгів, супервізій, наукових досліджень, видання публікацій і буклетів.

Наступним засобом первинної профілактики є виявлення індивідуальних чинників ризику й розробка індивідуальних профілактичних програм та рання діагностика випадків домашнього насильства. Власне, уже сама поінформованість і знання індикаторів того чи іншого виду насильства, ознайомлення з типовими рисами особистості кривдника, сімейною ситуацією дитини є важливим психодіагностичним інструментом, особливо в роботі шкільного вчителя, психолога, соціального педагога. Це перші особи, які взаємодіють з дитиною безпосередньо поза сімейним середовищем і які можуть надати їй реальну підтримку й допомогу. Для виявлення ознак, які можуть свідчити про наявність надмірного тиску на дитину з боку батьків, психологам рекомендовано низку психодіагностичних методик [8].

Вагомими психологічними технологіями первинної профілактики насильства є розширення меж усвідомлень дитиною власних ресурсів щодо недопущення насильства нею й стосовно неї. Так, дитину змалку слід учити розмежовувати потреби й бажання; висловлюватися про свої потреби та бажання, що допоможе їй у ситуації насильства висловити потребу в самозахисті, у допомозі. Важливо формувати в дитини адекватну самооцінку й упевненість у собі. Вона має знати свої права, уміти їх висловлювати; міру своєї відповідальності за скоєні вчинки, міру відповідальності своїх батьків щодо неї; про можливість толерантного ставлення. Дитина повинна вміти: передбачати наслідки скоєних вчинків; толерантно ставитися до будь-якої особистості чи групи; застосовувати відповідно до ситуації різні варіанти вирішення і попередження конфліктних ситуацій; застосовувати навички управління собою та ситуацією (у даному разі дієвим кроком у роботі шкільної громади буде організація учнівського клубу шкільної медіації); розвивати гнучкість; необхідним є володіння навичками самооборони та ін.

Висновки. Проведений аналіз феномену насильства над дітьми в сім'ї, а також зростання кількості випадків жорстокого поводження з дітьми, використання некоректних методів виховання, приниження людської гідності дозволяють констатувати необхідність розробки, наукового й практичного обґрунтування концептуальної моделі профілактики насильства над дитиною в сім'ї. Цьому сприятиме системний підхід до профілактики насильства над дітьми, тобто системна, комплексна, скоординована діяльність, яка охоплює всі види профілактики з відповідними діями та послугами, спрямована на зміну поведінки особистості, обставин, у яких вона (особистість) перебуває, і передбачає прийняття відповідних рішень на рівнях особистості та її взаємин, громади й суспільства в цілому.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні механізмів попередження кібернасильства, тобто інформаційного тиску на дитину в соціальних мережах, який здатний призвести до найгірших наслідків – дитячих самогубств. Не менш важливим є питання профілактики психологічного насильства в ди-

стантних сім'ях. Актуальним залишається завдання змінювати ставлення громади – терпиме, споглядальне, пасивне, а іноді й байдуже – до насильства над особистістю, подолання стереотипів невтручання («моя хата скраю»), замовчування («не виносити сміття з хати»), почуття безпорадності («закони не працюють»), страху громадського осуду («що скажуть сусіди»), осудження, клеймування та ін.

1. Де Моз Л. Психоистория / Л. Де Моз. – М. : Феникс, 2000. – 521 с.
2. Аристотель. Сочинения / Аристотель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. – 550 с.
3. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»: прийнятий 15 листоп. 2001 р. № 2789-III // Голос України. – 2001. – № 242. – 20 груд.
5. Защита детей от жестокого обращения / под ред. Е. Волковой. – С. Пб. : Питер, 2007. – 256 с.
6. Заглада Н. Побут селянської дитини / Н. Заглада // Матеріали до етнології. – К., 1929. – Т. 1. – 260 с.
7. Сафонова Т. Я. Жесткое обращение с детьми / Т. Я. Сафонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 2. – С. 17–29.
8. Федоришин Г. М. Профілактика насильства в сім'ї та в освітньому середовищі : навчально-методичний посібник / Г. М. Федоришин, О. З. Лютак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 254 с.
9. Ліщинська О. А. Сім'я як об'єкт впливу деструктивних тоталітарних організацій / О. А. Ліщинська // Соціальна психологія. – 2005. – № 3 (11). – С. 139–146.
10. Сексуальне насильство над дітьми : причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. – К. : ФОП Пономаренко Я. М., 2011. – 76 с.